

نقش استراتژیک جزایر سه گانه ایرانی در گسترش دریا سرزمینی و تقویت امنیت ملی ایران

علی بهشتیان مسگران^۱، مهدی نوری روستایی^۲

^۱ دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد

alibeheshtianmesgaran72@mail.um.ac.ir

^۲ دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی دانشگاه امام حسین

M.noori1371@gmail.com

چکیده

جمهوری اسلامی ایران، بدون احتساب جزایر، دارای ۱۴۰۰ کیلومتر ساحل در خلیج فارس است که بیشترین طول ساحل را در میان کشورهای حوضه خلیج فارس داری است. با احتساب جزایر ایرانی، طول سواحل ایران در خلیج فارس به حدود ۱۸۰۰ کیلومتر می رسد. این جزایر نقش مهمی در افزایش محدوده قلمرو دریای سرزمینی ایران دارند. این ویژگی به کشور ایران این امکان را می دهد تا امنیت خود را در خلیج فارس بهینه تر حراست کند و بر اساس قوانین بین المللی، کنترل بیشتری بر کشتیرانی در این پهنه آبی داری باشد. همچنین، این گستردگی دریای سرزمینی به ایران اجازه می دهد تا از منابع فسیلی خلیج فارس بهره برداری گسترده تری انجام دهد. به همین دلیل، سایر بازیگران در خلیج فارس همواره به دنبال چالش کشیدن حاکمیت ایران بر این جزایر بوده اند. در این پژوهش با روش توصیفی تحلیلی به تبیین اهمیت جزایر سه گانه در سیادت قدرت دریایی جمهوری اسلامی ایران در خلیج فارس و همچنین نقش این جزایر در تقویت امنیت ملی کشور ایران پرداخته است.

واژگان کلیدی: استراتژیک، جزایر سه گانه ایرانی، آبهای سرزمینی، امنیت ملی

۱. مقدمه

آبراه خلیج فارس از روزگار باستان مورد توجه همه اقوام بوده است. بی تردید، ایرانیان نخستین مردمانی بوده اند که در این منطقه حکومت مستقل تشکیل داده اند. آثار باقی مانده از دوران حکمرانی ایرانیان نشان دهنده استفاده مقتدرانه آنان از دریای خلیج فارس و پیرامون آن برای اهداف نظامی و غیر نظامی است (حافظ نیا، ۱۳۹۲: ۹۷). موقعیت و منابع خلیج فارس از دیرباز عامل تحریک کننده کشورهای استعمارگر برای حضور در خلیج فارس بوده است. استعمار در بطن خود با عوامل سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و حتی دینی نیز پیوند خورده، اما در میان این عوامل، نقش اقتصاد بسیار مهم تر از سایر عوامل است. شاید اگر اطلاق عنوان مهم تر قابل خرده گرفتن باشد، با اطمینان می توان گفت این موضوع بر سایر عوامل اولویت داشت. به عبارتی تحولات قرن پانزدهم در سراسر جهان و ساختار ژئوپلیتیکی کشورهای اروپایی باعث شد بسیاری از این کشورها به دنبال راه های جدید برای برآوردن طبقه نوظهور خود، یعنی بورژواها، باشند. گرچه در گیرودار یافتن مسیرهای جدید، برخی از سرزمین ها به طور تصادفی کشف شدند، اما استعمارگران پیر به زودی دریافتند که با تسلط بر این سرزمین ها می توانند از عهده نیازهای طبقات نوظهور خود برآیند. تسلط بر خلیج فارس را نیز می توان در قالب این دیدگاه بررسی کرد. پرتغال با کشف جاذبه های اقتصادی خلیج فارس، آن را در کانون اهداف استعماری خود قرار داد (پژوهشکده تاریخ معاصر، ۱۴۰۳).

خلیج فارس به عنوان مهم ترین مخزن نفتی جهان نقش تعیین کننده ای در سرنوشت اقتصاد جهان به ویژه در دنیا صنعتی، دارد (حافظ نیا، ۱۳۹۴: ۲۲). کشف منابع فسیلی در خلیج فارس سبب آن شد که حضور قدرت های استعماری در خلیج فارس پر رنگ تر شود و این قدرت ها جهت اهداف استعماری خود سعی در کاهش قدرت و نفوذ کشور ایران به عنوان اصلی ترین کشور ساحلی خلیج فارس کردند. شاخص ترین این اقدامات نقش بریتانیا در جدایی جزیره بحرین از ایران

بود. فشارهای سیاسی و دیپلماتیک از سوی بریتانیا و سایر قدرت‌های جهانی برای استقلال از ایران دامن زد. روند مذاکرات و توافقات بین‌المللی، به ویژه توافقات میان بریتانیا، ایران، و رهبران بحرینی، در نهایت منجر به اعلام استقلال بحرین در سال ۱۹۷۱/۱۳۵۰ شد (مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۴۰۳).

یکی از وجوه دخالت‌های بریتانیا در تضعیف کشور ایران و خدشه دار کردن تمامیت ارضی ایران در بحث جزایر سه گانه برجسته است. نفوذ بریتانیا و ضعف رژیم پهلوی سبب آن شد که تفاهم نامه ضعیفی پیرامون مسئله جزایر سه گانه به ویژه جزیره بوموسی شکل بگیرد. تفاهم نامه به وضوح مسئله حاکمیت را مشخص نکرد. در یکی از مواد این تفاهم نامه این گونه آمده است که نه ایران و نه شارجه، هیچ ادعایی نسبت به جزیره ابوموسی نخواهند داشت. مطابق با این تفاهم، ارتش ایران می‌توانست در جزیره ابوموسی مستقر شود به طوری که ایران در آنجا اختیار تام داشته و مجاز به برقراری پرچم خواهد بود؛ البته در همین تفاهم نامه بر این نکته تأکید میشود که شارجه نیز میتواند اختیارات خود را بر باقی مانده جزیره نگه دارد و پرچمش را نیز در مرکز پلیس جزیره بیفرزاد. بدیهی است که ابهام این ماده بسیار زیاد است، زیرا حضور همزمان پلیس شارجه و ارتش ایران در جزیره ابوموسی بی‌معناست (جانسیز و همکاران، ۱۴۰۲: ۲۵۸). این تفاهم نامه پر ابهام زمینه ساز ادعاهای سرزمینی امارات نسبت به جزایر سه گانه تا به امروز بوده است لیکن در همین تفاهم نامه ضعیف نیز حقانیت ایران بر اعمال حاکمیت خود بر جزایر سه گانه اثبات می‌کند.

با پیروزی انقلاب اسلامی در ایران امارات متحده عربی چه به صورت انفرادی و چه به صورت جمعی در قالب شورای همکاری خلیج فارس و لیگ عرب به شیوه‌های گوناگون ادعای خود مبنی بر حاکمیت دولت امارات بر جزایر سه گانه را تکرار می‌کند (جالونسی، ۱۳۸۶: ۶۰). به طور کلی امارات از ابتدای انقلاب اسلامی نسبت به نیت ایران تردید داشته است و از آنجایی که جزایر سه گانه برای هر دو کشور به جهت مجاورت آنها با خطوط کشتیرانی، راهبردی مهم تلقی می‌شده است امارات متحده همواره درصدد بود تا با هر وسیله ممکن ادعای حاکمیتی خود در خصوص این جزایر را تکرار کند (sajadpour, 2011: 10). این کشور با این ادعا به دنبال ایجاد و تقویت ناسیونالیسم ملی عربی در مقابل تنها کشور غیر عربی منطقه، یعنی ایران است (مجتهد زاده، ۱۳۹۱: ۷۵). با توجه به اینکه امارات متحده عربی از تمامی ابزارهای موجود برای تضعیف تمامیت ارضی ایران در خصوص جزایر سه گانه استفاده میکند و با در نظر گرفتن اهمیت راهبردی این جزایر برای جمهوری اسلامی ایران، اتخاذ اقدامات راهبردی جهت حفاظت از تمامیت ارضی جمهوری اسلامی ایران در خلیج فارس به ویژه پیرامون جزایر سه گانه بوموسی، تنب بزرگ و تنب کوچک ضروری به نظر می‌رسد.

۲. مفاهیم و چارچوب نظری

۲,۱ استراتژیک

استراتژی از واژه یونانی استراتوگوس به معنای فرمانده لشکری و کشوری است، فنونی که یونانی‌ها و رومی‌ها جهت پیروزی در جنگ به کار می‌بردند و نوعی حيله نظامی بود (استراتژم) می‌گفتند و تعریف از واژه استراتژی عبارتست از (هنر فرماندهان در زمینه تدابیر و حيله‌های نظامی و فرماندهی جنگ) (عزتی، ۱۳۸۲: ۱). اضافه شدن پسوند (ایک) به کلمه استراتژی در زبان انگلیسی این کلمه را به یک صفت که اشاره به راهبردی بودن یک موضوع است این صفت تبدیل می‌کند (longman, 427: 2000).

۲,۲ جزایر سه گانه (بوموسی، تنب بزرگ، تنب کوچک)

جزیره بوموسی بین ۰۱,۵۵ و ۰۴,۵۵ درجه طول شرقی و ۵۱,۲۵ درجه عرض شمالی و در ۵۰ کیلومتری خاور جزیره سیری قرار دارد. همچنین جزیره تنب بزرگ بین ۱۶,۵۵ و ۱۹,۵۵ درجه طول شرقی و ۱۵,۲۶ و ۱۹,۲۶ درجه عرض شمالی و در حدود ۳۱ کیلومتری جنوب باختری جزیره قشم قرار دارد. جزیره تنب کوچک در ۸,۵۵ و ۹,۵۵ درجه طول شرقی و ۱۴,۲۶ و ۱۵,۲۶ درجه عرض شمالی در ۱۲ کیلومتری تنب بزرگ قرار دارد و فاصله آن از بندرلنگه، ۴۵ کیلومتر و از رأس الخیمه ۸۰ کیلومتری است (جالینوسی، ۱۳۸۶: ۴۹۹).

شکل (۱): نقشه جایگاه جزایر سه گانه

منبع: (جانسیز و همکاران، ۱۴۰۲: ۲۵۶)

۲,۳ دریا سرزمینی

دریای سرزمینی یا دریای ساحلی منطقه‌ای از دریا است که چسبیده به قلمرو سرزمین کشور ساحلی است. دلیل اینکه پدیده‌ای به نام دریای سرزمینی در آب‌های پیرامون دولت‌ها شکل گرفت احساس تهدیدی بود که دولت‌ها از خارج مرزهای خودشان از سمت دریا می‌کردند و در واقع اندیشه حاکم بر این، ایجاد یک کمربند حایل پیشگیری از خطر برای کشور بوده است هرچند از حیث اقتصادی هم بر آن توجیهاتی مترتب بود نظیر حق انحصار ماهیگیری (حافظ نیا و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۵۸). این منطقه معمولاً از خط مبدأ عادی و خواه خط مبدأ عادی و خواه خط مبدأ مستقیم شروع می‌شود و تا فاصله معینی که مورد ادعای دولت ساحلی است، به سوی دریا آزاد امتداد می‌یابد و طبق کنواسیون سوم حقوق دریاها (۱۹۸۲) می‌تواند حداکثر ۱۲ مایل عرض داشته باشد (میرحیدر و همکاران، ۱۳۹۳: ۲۴۲).

۲,۴ امنیت ملی

امنیت به معنای رهایی از ترس، خطر و احساس دوری از هرگونه تعهد، یکی از نیازهای اصلی و اساسی انسان‌ها از آغاز زندگی بوده است. امنیت به این معنی پیوند عمیقی با ساختارهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جامعه دارد (گروسی و همکاران، ۱۳۸۵: ۲۹). یکی از وجوه امنیت، موضوع امنیت ملی است که تعاریف متعددی پیرامون آن اشاره شده است. پالری امنیت ملی را این‌گونه تعریف کرده است: «امنیت ملی» به معنای وضعیت قابل اندازه‌گیری توانایی یک کشور در

غلبه بر تهدیدات چندبعدی به رفاه ظاهری مردم و بقای آن به عنوان یک دولت-ملت در هر زمان معین است، از طریق توازن همه ابزارهای سیاست دولتی از طریق حکمرانی... و این مفهوم با متغیرهای خارجی به امنیت جهانی نیز قابل گسترش است (Prabhakaran Paleri, 2008: 521). در تعریف دیگر از امنیت ملی از سوی کالج دفاع ملی کشور هند، امنیت ملی این گونه تعریف شده است: امنیت ملی ترکیبی مناسب و قاطع از تابآوری و بلوغ سیاسی، منابع انسانی، ساختار و ظرفیت اقتصادی، توانمندی تکنولوژیکی، پایه صنعتی و دسترسی به منابع طبیعی و در نهایت قدرت نظامی است (National Defence College of India, 1996).

۳. روش پژوهش

روش تحقیق حاضر متناسب با ماهیت نظری آن، توصیفی-تحلیلی است و برای گردآوری و فیش برداری آن از اطلاعات کتابخانه ای میدانی و اینترنتی جهت پاسخ به این سوال که جزایر سه گانه چه نقش استراتژیکی در گسترش دریای سرزمینی و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران داری است؟

۳.۱ محیط شناسی پژوهش

جزیره بوموسی

این جزیره مابین بندر لنگه و دوبی قرار دارد و داری شکل دوزنقه‌ای است؛ بلندترین ارتفاع آن به نام حلوا حدود ۱۱۰ متر است که به عنوان راهنما ملوانان مورد استفاده قرار می‌گیرد؛ فاصله آن از ساحل فلات ایران ۳۸ مایل دریایی و از بندر دبی ۳۰٫۲ مایل دریایی (۵۶ کیلومتر) است (حافظ نیا و همکاران، ۱۳۹۴: ۲۱۰).

جزایر تنب کوچک و بزرگ

این دو جزیره که در فاصله ۱۲ کیلومتری از یکدیگر واقع شده‌اند، حاصل فعالیت‌های تکتونیکی تشکیلات نمکی اند. به لحاظ تقسیمات کشوری تنب بزرگ مرکز دهستان بوده و در سال ۱۳۸۵ جمعیتی برابر ۱۵۵ نفر داشته است بلندترین ارتفاع تنب بزرگ ۵۷ متر و تنب کوچک ۳۵ متر است؛ سکنه بومی تنب بزرگ مهاجرت کرده‌اند و در حال حاضر بخشی از ساختمان‌های شیلات و سایر تأسیسات جزیره مورد استفاده نیروهای نظامی مستقر در جزیره قرار می‌گیرد (همان، ۲۱۳).

۴. یافته‌های پژوهش

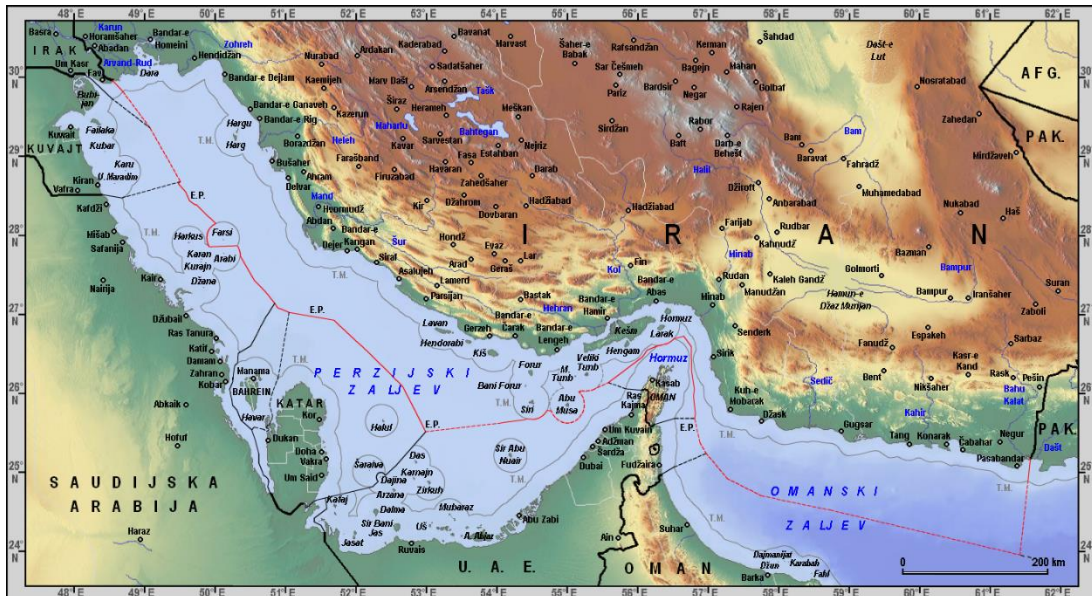
جزایر سه گانه برای جمهوری اسلامی مواهب مهمی در بحث امنیت ملی داری است که این مواهب به شرح ذیل است:

۴.۱ حاکمیت دریایی ایران و جزایر سه گانه

جزایر سه گانه موقعیت فرادستی برای جمهوری اسلامی ایران در خلیج فارس به همراه داشته است. از آنجا که جزایر سه گانه از موقعیت جغرافیایی بسیار مناسبی از ساحل ایران و در یک محور شمالی جنوبی قرار گرفته‌اند، در ابتدا فاصله تنبها از نقاط تعیین خط مبدا مذکور و سپس ابوموسی از تنبها از ۲۴ مایل کمتر است و از طرف دیگر بر اساس قوانین دریایی جزایر دارای رژیم حقوقی خود هستند باعث گردیده است که دریای سرزمینی ایران در قالب دو دایره متداخل به سمت جنوب گسترش یافته و حاکمیت ایران بر اساس قانون دریای سرزمینی به سمت جنوب گسترش یابد. بدین طریق بر اساس

محسابات انجام شده دریای سرزمینی ایران به میزان ۱۳۴۲ مایل مربع در یکی از مهمترین قسمتهای خلیج فارس و نزدیکی تنگه هرمز گسترش پیدا میکند و منطقه وسیعی از پهنه آبی خلیج فارس در قلمرو حاکمیت و صلاحیت ایران قرار می گیرد و میتواند از کاربریهای اقتصادی و ارتباطی و نظامی استراتژیکی فضا و عناصر و پتانسیلهای قلمرو مزبور استفاده نماید(امیری و همکاران، ۱۳۹۹: ۳۴۸).

نقشه دریای سرزمینی جمهوری اسلامی ایران در خلیج فارس

منبع: (https://upload.wikimedia.org/,2024)

۴,۱,۱ موقعیت دریایی استراتژیک جزایر سه گانه

جزایر تنب بزرگ و کوچک به همراه ابوموسی، بخشی از سیستم دفاعی و حفاظتی تنگه هرمز و و کرانه‌های جنوبی کشور را تشکیل می دهند و به علاوه موقعیت جغرافیایی آن‌ها در عمق آب‌های خلیج فارس و همچنین داخل دو کریدور رفت و برگشت طرح تفکیک تردد بین المللی کشتیها، آن‌ها از اهمیت استراتژیک خاصی برخوردار کرده است(حافظ نیا و همکاران، ۱۳۹۴: ۲۱۳). تنها مسیر قابل کشتیرانی برای نفت کشتها، فاصله بین جزیره ابوموسی و تنب است؛ البته جزیره ابوموسی خود یکی از مراکز صدور نفت خام کشور است که ظرفیت قابل توجهی در این زمینه دارد. از سوی دیگر جزایر سه گانه به ویژه جزیره ابوموسی و نزدیکی آن به تنگه، هرمز ایران میتواند در زمان تهدیدات نظامی از آن بهره برداری نظامی کند(جانسیز و همکاران، ۱۴۰۲: ۲۶۰).

۴,۱,۲ اهمیت نظامی و دفاعی جزایر سه گانه

جزایر سه گانه اهمیت خاصی در دفاع از ایران دارند و به لحاظ نظامی فوق العاده مهم و دارای موقعیت ویژه تدافعی هستند. البته نباید این اصل را نادیده گرفت که با دقت و تامل در جغرافیای طبیعی خلیج فارس در می یابیم که قدر و ارزش نظامی جزایر سه گانه فقط برای ایران مهم است نه برای سایر کشورها از جمله دول حاشیه جنوبی خلیج فارس چرا که ایران «به تعدادی جزایر برخوردار از موقعیت ممتاز در تنگه هرمز در دهانه خلیج فارس حاکمیت دارد از آن میان شش جزیره که زنجیره قوسی دفاعی ایران را تشکیل میدهند اهمیت بیشتری دارند. یک منحنی فرضی که این جزایر را به یکدیگر وصل نماید به درک برتری استراتژیک ایران در کنترل امنیت تنگه هرمز کمک بیشتری می کند(مجتهدزاده، ۱۳۸۲:

۸۷). جزایر سه گانه را می‌توان به عنوان تکیه گاه دفاعی سواحل و بنادر جنوبی ایران و نقاط کنترل و نظارتی به آبراه - های ایران قلمداد کرد همچنین در صورت بروز هرگونه تهاجم نظامی علیه کشور جزایر مذکور میتوانند به مثابه یک سپر دفاعی عمل کرده و در صورت تجهیز و آماده سازی مناسب حجم وسیعی از عملیات و تحرکات نظامی را چه به صورت دفاعی و یا به صورت تهاجمی از آنها علیه هرگونه تجاوز و حمله نظامی خارجی انجام داد. آنچه هر انسان به طور طبیعی میفهمد آن است که جزایر ایران در خلیج فارس، بهترین سنگرها برای محافظت از سمت جنوب به شمار می‌آیند که اگر آنها را مجهز و مسلح، کنند تعرض به سواحل ایران بس مشکل و بلکه محال است (راکی، ۱۳۸۳: ۲۳).

۴،۱،۳ مالکیت جزایر سه گانه و پرستیژ قدرت دریایی ایران

مهمترین مسأله ای که در ارتباط با ژئوپولیتیک جزایر سه گانه مطرح میشود بحث ادعاهای مطرح شده از جانب کشور امارات متحده عربی نسبت به این جزایر است که خود از چند جهت میتواند قابل تعمق بوده و سیادت دریایی را تحت تاثیر قرار دهد و دارای پیامدهای سیاسی خاص خود باشد. علاوه بر اینکه این ادعا مانع تعیین حدود دریایی دقیق طرفین شده است اقتدار دریایی طرفین را نیز تحت تاثیر قرار داده است. این جزایر نماد قدرت دریایی ایران قلمداد میگردند و تغییر در حاکمیت آنها میتواند پیامدهای ناخوشایندی برای ایران داشته باشد. همانطور که نهبیان استدلال میکند: (این اختلاف تجلی بخشی از رقابتهای منطقه ای بسیار عمیق تر است: این جزایر به لحاظ روانشناختی هم برای اعراب و هم ایرانیان که در حال رقابت برای نفوذ احترام منطقه ای هستند مهم هستند آنها نمادهای قدرتمند ملی، گرابی، موقعیت پرستیژ و اقتدار منطقه ای هستند) (Nahyan, 2013: 29).

نتیجه گیری

جزایر سه گانه خلیج فارس (ابوموسی، تنب بزرگ و تنب کوچک) در مجاورت دهانه خلیج فارس با اهمیت ترین جزایر خلیج فارس برای جمهوری اسلامی ایران است. سیادت و اقتدار جمهوری اسلامی ایران در خلیج فارس تا حد زیادی وابسته به حاکمیت ایران بر این جزایر است. اهمیت اقتصادی، سیاسی و نظامی این جزایر به گونه ای است که جمهوری اسلامی ایران می بایست از هرگونه عامل تهدید کننده تمامیت ارضی ایران در موضوع جزایر سه گانه جلوگیری کند. عدم پیگیری جدی مسئله حاکمیت جزایر سه گانه برای جمهوری اسلامی ایران ضمن به چالش کشیدن تمامیت ارضی ایران از سوی بیگانگان زمینه ساز مطرح شدن ادعاهای سرزمینی تازه پیرامون سایر مناطق کشور می شود. پیشنهادات ذیل می تواند کمک کننده در امر حراست از جزایر سه گانه خلیج فارس باشد.

پیشنهادات

- ایجاد کار گروه ویژه جزایر سه گانه در دولت جمهوری اسلامی ایران با مشارکت معاونت حقوقی ریاست جمهوری، وزارت کشور، وزارت خارجه، ارتش، سپاه، نیرو انتظامی برای تدوین طرح های جامع و مشترک پیرامون خلیج فارس
- افزایش امکانات رفاهی در جزایر سه گانه و تشویق ایرانیان برای سکونت در جزایر سه گانه خلیج فارس
- تغییر نقش نظامی صرف جزایر سه گانه خلیج فارس و توسعه ظرفیت های اقتصادی و گردشگری جزایر سه گانه در خلیج فارس
- افزایش امکان ترابری در جزایر سه گانه و آسان کردن شرایط رفت و آمد ایرانیان به خلیج فارس

- افزایش ظرفیت‌های سیاسی و نظامی کشور جهت فشار آوردن به امارات متحده عربی برای صرف نظر کردن از ادعاهای سرزمینی خود پیرامون جزایر سه گانه و تأیید حق حاکمیت ایران بر این جزایر

منابع

امیری، علی، نادری، حجت، (۱۳۹۹)، نقش جزایر سه گانه در سیادت دریایی ایران در خلیج فارس، نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، سال بیستم، شماره ۵۸.
 جالینوسی، احمد؛ براری، آرائی، (۱۳۸۶) جزایر سه گانه ابوموسی، تنب بزرگ و کوچک بخشهایی جدانشدنی از ایران اطلاعات سیاسی اقتصادی شماره ۲۴۴ - ۲۴۳.
 جانسیز، احمد، اعجازی، احسان، (۱۴۰۲)، تثبیت حاکمیت ایران بر جزایر سه گانه (ابوموسی، تنب بزرگ، تنب کوچک)، جغرافیا توسعه، شماره ۷۰.

DOI: <http://dx.doi.org/10.22111/GDIJ.2023.7434>

حافظ نیا، محمدرضا، ربیعی، حسین، (۱۳۹۲)، مطالعات منطقه‌ای خلیج فارس، تهران، سمت.
 حافظ نیا، محمدرضا، ربیعی، حسین، (۱۳۹۴)، نقش استراتژیک خلیج فارس و تنگه هرمز (ویراست ۲)، تهران، سمت.
 عزتی، عزت الله، (۱۳۸۲)، ژئواستراتژی، انتشارات تهران، سمت.
 گروسی، سعیده و دیگران، (۱۳۸۵)، بررسی رابطه اعتماد اجتماعی و احساس امنیت، جیرفت، دانشگاه آزاد اسلامی.
 مجتهدزاده پیروز، (۱۳۸۲) کشورها و مرزها در منطقه ژئوپلیتیک خلیج فارس، ترجمه حمیدرضا ملک محمد نوری، تهران موسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه
 مجتهدزاده، پیروز، زهرا، احمدی پور، (۱۳۹۱) تبیین ادعاهای امارات متحده عربی نسبت به جزایر سه گانه ایرانی از سال ۱۹۹۲ میلادی، فصلنامه ژئوپلیتیک سال هشتم شماره اول بهار.
 میرحیدر، درّه، راستی، عمران، میراحمدی، فاطمه سادات، (۱۳۹۳)، مبانی جغرافیای سیاسی (ویرایش با تجدید نظر اساسی)، تهران، سمت.

Definition from "Proceedings of Seminar on "A Maritime Strategy for India" (1996). National Defence College, Tees January Marg, New Delhi, India. quoted in Paleri 2008 (ibid)

Paleri, Prabhakaran (2008). *National Security: Imperatives And Challenges*. New Delhi: Tata McGraw-Hill. p. 521. ISBN 978-0-07-065686-4. Retrieved 23 September 2010.

Sadjadpour, Karim (2011). "The Battle of Dubai: The United Arab Emirates and The U.S.- Iran Cold War", Carnegie Endowment for International Peace.

Longman (Handy learners) Dictionary of American english (2000).

Nahyan, Khalid (2013), the three islands: mapping the UAE-Iran dispute, London, RUSI. Noura s., al-mazrouei (2015), disputed islands between UAE and Iran: abu musa, greater tunb and lesser tunb in the Strait of Hormuz, gulf research center Cambridge.

راکی، داود (۱۳۸۳)، قاجارها و جزایر سه گانه، سایت افکار نیوز،
<https://www.afkarnews.com/792319/>

سعیدی، زهرا، (۱۴۰۳)، چرا خلیج فارس پرتغالی شد، سایت، پژوهشگاه تاریخ معاصر،
<https://www.iichs.ir/fa/article/21843/>

مرکز اسناد انقلاب اسلامی، (۱۴۰۳)، ریشه‌یابی تاریخی علل جدایی بحرین از ایران؛ روایت یک تغییر موضع ناگهانی،
سایت مرکز اسناد انقلاب اسلامی،
<https://irdc.ir/fa/news/9203/>

نقشه مرز بندی های خلیج فارس، (۲۰۲۴)،
<https://upload.wikimedia.org/>